

Series I

Vol. VI, No. 4

December 1980

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՒ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

8511 BEVERLY PARK PL., PICO RIVERA, CALIF. 90660, USA

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL Ser. I, Vol. VI, No. 4 December 1980

ANNOUNCEMENT

Dear Friends,

Recently, like many others, you have been wondering why the Sibilian commemorative volume has not been delivered in late 1980 as it was promised.

The editors of this special edition of the Armenian Numismatic Journal, Prof. Dickran Kouymjian and yours truly, have not spared any effort to get the production out on schedule. From the beginning the goal has been to publish an edited volume, comprised of essays on new material in the field of Armenian numismatics, worthy of the memory of the father of Armenian numismatics.

In brief, this meant editing and correcting the manuscripts, gally proofs, and page proofs. To insure a faultless volume --as nearly as possible-- extra sources of help were seeked as well as the help of contributing authors.

Many authors responded to our call and returned the corrected page proofs before December 1, 1980. For some, beyond the control of all parties concerned, this proved impossible.

Therefore, please be patient a few more months and bear with us for our shortcomings. Eventually, in early 1981, you will have a volume or a book of collected scholarly numismatic articles of which you will be proud.

The size of the Festschrift has exceeded our original estimate. It is expected to have 166 pages and 20 plates. We hope that this additional material, far above the original estimate, will please some of you and perhaps will make the delay approvable.

Y. T. Nercessian
Editor

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, Calif. 90660, U.S.A. Associate Editor, W. Gewenian. Non-member subscription \$6.00 per year. Single copies \$2.00. Back issues available.

ԱՅՐԻՎՈՒՄ ԱԼԲԵԼԻՆԻ ՆՇԹԱԿԻ ՀԱՅԻՒՄԱՆՆՐԸ, ՆԱԱՏՄԱՆԻ ՄԻՍՊԻԱՆԻ ԹՌԱՄՆԵՐՈՒՄ,
ՈՂԴՎԻԱՅ ԱՌ Հ. Դ. ԱԼԻՇԱՆ, ՎԵՆԵՏԻԿ
(ԿԻԼԻԿԻԱՆ ՀԻՆ ՊՐԱՄՆՈՒՐ*)

1883 ՑՈՒՆՈՒԹՅ 10

Կիլիկեան զրուածդ ինձ իմացնելո՞ւ լու ըրեք, զուցէ ինչ կարենամ
ծեռդ ձգել, պիւրազոյնքն վասն իմ են Կիլիկիոյ բաղաբաց զրամապատկերք:
Մեծ բազմութիւն հին դրամոց աշխարհ հին՝ մասակարարեր եմ առ Բագրինելիօն,
այլ դեռ ունիմ բովս: Առարապաց երեւին (որպէս Pharnabazε սաօրապն
զոր տեսար) եւ այլ դրամոց բաղաբացն, տառնց պատկերներէն ջանամ յուել
եւ անդեկութեամբը: - Սաոյզ է որ բաղաբականօրէն յարմար չէ այսպիսի
հրատարակութիւնը այս ժամանակներս, որ մեր կառավարութիւնը շատ կան-
կածու եւ նախանձավեսդիր աշք ձգած է չայոց վրայ:

1883 ՓԵԹՐՈՒԹՅ 16

Կիլիկիոյ բաղաբաց դրամոց համար յուսամ զիս չես փուլացներ,
զի շարժմունքս աւելի ծանրացեալ է ի ի բերմանէ եղանակին ազդեցութեան:
Գաայ մէկն (զի առ հլիմօննեան այլեւս չկարեմ դիմել) որ դրամը լաւ
պիտի օրինակէ եւ այն ծանօթ եւ սահ, սայեան Տիգրան:

1883 Ապրիլ 30

Նամակը սոսկ Կիլիկեան եւ հին դրամական է: Աւելի ինձ ընտանի
եւ սովորակն դրամը են եւ մեծ բազմութիւնը թէ ծանուցելոց եւ շատ
տարրերութիւնը դեռ չծանուցելոց մասակարարած եմ առ Մ. Խամբուլիօն քան
այլք: Քաղաքաց դրամոց բովանդակ ցանկն դրի, որպէսզի որոնցն որ
աւելի ուղես եւ չունիս զալացարածն, ինձ իմացնես սրպէսզի զանոնը
նոր տառ զահարել...:

[Նամակին հետ կայ հենեւեալ զրութիւնը].

Քաղաքը Կիլիկիոյ եւ դրամը նոցին ծանուցեալը. Արծաթք AR եւ պղինձք AE.

1. Aeyae. Այս բալէ AE autonome, ինքնիշխանական.
AE Antiochus IV de Commagène.
AE Imperiales -pladrin- ysalanine.
2. Alexandria ad Issum . AE. ինքնիշխանական.
AE Antus IV Commag. AE Imp. Neran. gallien.
3. Anazarbus que et Caesarea.
Էրե. 1^ր տար 774 Տ. Հ. 774 Տ. Հ. 21 Տ. Հ. 774 Տ. Հ. 21 Տ. Հ.
Էրե. 2^ր տար 735 Տ. Հ. 735 Տ. Հ. 19 Տ. Հ. 735 Տ. Հ. 19 Տ. Հ.
դրամք AE ինքնիշք. Imp. les Neron-Gallien.
4. Anemurium. AE ինքնիշք. Imp. Domitien-Valerien.
5. Adana. AE ինքնիշք. Imp. AE Sabina-Gallien
-Antiochia ad Sarum. AE Antioch. IV Comm.
AE Imp. Marc-Aurele.
6. Antiochia maritima ANTIOXEΩΝ THL
ΠΑΡΑΛΙΟΥ
AE Imp. Philippe père.

* Ռուբինեան դրամներու վերաբերեալ նամակի հառուածներուն մասին
անս չայ Դրամագիտական Հանդես, հատ. Դ (1978), հրատարակուած
1980 թ., էջ 47-55:

7. Argas. AE Imp. Valerien-Gallien.
8. Augusta. AE ինքնիշ. AE Imp. Valerien.
9. Calenderis AR եւ AE. Ant. Imp. AE. Auguste-Valerien.
10. Colybrassus AE Ant. AE. Antioc. IV, Commagène
AE Imp. Commade-Gardien.
11. Coracesium. AE Imp. Trajan-Salonina.
12. Corycus. ինքնիշ. AE Imp. AE Trajan-Gallien.
13. Diocaesarea. Imp. AE Sept Sevère-Philippe fils.
14. Doron. AE Imp. Marc Aurèle.
15. Epiphanea (հին աստվ՝ Օենիած)
AE Imp. Commade-Gardien III
16. Germanicopolis. ինքնիշ. AE միալի.
17. Flaviopolis. AE Imp. Domitien-Valerien.
18. Hieropolis. AE ինքնիշ. AE Antiocus IV, Commagène
AE Imp. M. Aurèle-Caracalla.
19. Iotapé. AE Imp. Philippe-Valerien.
20. Grenopolis. AE ինքնիշ. իհաս հազուազիւտ.
Imp. Domitien-Gardien III.
21. Laerte. AE Antiocus IV Commag. Imp.-Trajan Salanin.
22. Mallus AR ant. սատրապ պարսից AE եւ ինքնիշիանական.
AE Imp. Auguste-Etruscille.
23. Meyarsus ինքնիշ. AE.
24. Mapusus-Mapuestia, Ère de Rome 685 a.C. 69
2me ère. automac. 695-696 de Rome a.C. 59-60.
AE ինքնիշ. եւ Ant. IV Commag.
AE Imp. Caudé-Valerien.
25. Nagidus. AR ինքնիշ. եւ Revue Numis. 1853
(փոքրիկ փող-Waddington, զոր եւ ունիմ).
26. ? (տարակուսելի է դրամ Լիւկիոյ). AR ինքնիշ. AE ինքնիշ.
27. Olba. grand-pretres. Palemon. Tencer, հազուազիւտ.
Ajax son fils. AE touts au revers d'Auguste.
AE Imp. de Colonie romaine. Sep. Sevère.
28. Seleucie. AE ինքնիշ. AE Imp. Tibère-Gallien.
29. Selinus. AE ինքնիշ. AE Imp. Tibère-Gallien.
[Solis ինքնիշ. AR եւ AE.
30. - Solopolis AE Pompee.
Pompeiopolis AE ինքնիշ. AE Imp. Pompée-Treb-Gallien.
32. Tarsus. AR սատրապաց, արամայազիր:
ինքնիշ. AR եւ AE. Imp. AR Auguste-Gallien.
33. Zephirium. ինքնիշ. AE Imp. AE Hadrien-Treb-Gallien
34. Eleusa insula. Serius. Sébasté.
Eleusa անուամբ ինքնիշ. AE.
Sébasté անուամբ ինքնիշ. AE. Imp. AE Auguste-Valerien.

Թագաւորաց դրամք Կիւլիկիոյ .

1. Torcondimotus I, AE.
2. Alexander et Iotapé Soror. AE. հազուազիւտ.
3. Philopator I կամ II.

Աւարտի դրամնց կարգ հին Կիւլիկիոյ .
Գոյ եւ սեպազիր տարիւք հին թարքօնտիմսի, անուամբ Կիւլիկիոյ
թագաւորի արձաթի բոլորշի խորանարդ դրոշմ մի, որոյ զաղափարն ըռվս
է եւ հրապարակեալ է ի Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft
ի + Մօրտմանէ. թէ ուզես եւ անոր զաղափարն եւ հատուածք խաւրեմ:

Զեր այսորիկ իւրաքանչիւր քաղաքաց եւ դրամոց վրայ հակիրճ հատ-
ւածս բայց տեղեկութեամբք յորս գուցէ յուսամ մանր ինչ զիտելիս որը
օգտեն եղօրդ, քաղեմ ի զրոց William Martin Leake, ծանօթ հեղի-
նակիդ, ի Numismatica Hellenica, London, 1854: Առ այժմ ինն քաղա-
քաց (1-9) վերոյիշշնլուց քաղուածոն տնեմ, տես եթէ հածոյ թուին, քա-
ղեմ եւ յդեմ զամենեսին:

1. Aeyae. In the autonomous times of this...etc.

[Չեմ օրինակեր այս հատուածը]:

1883 Սեպտեմբեր 13

Ոէյի տուած տեղեկութիւնք զբիւզանդից Կիպրոսի ծիշդ պէտք է
լինին զի իւրաքանչիւր թագաւորաց դրամքն կշոած եւ ըննած են: Սս
կշոոց վրայ շատ քննութիւն չունիմ իմ անթւաքանասէր գլխովս: Ցայտնի
է որ ինչպէս մեր Ռուբիննեանք, Կիպրոսի Լուսիննեանք ալ, առաջին աւե-
լի մեծ եւ ծանր բիւզանդք կտրած են վերջինք աւելի փոքր ըստ այսմ
պատմութեան յիշուած միջոցի թագաւորին բիւզանդը նայելու է թէ որ
կշոոց պատկանի: Սեր Ռուբիննեանց համար դիւրին է ինձ այլ ոչ կիպրա-
ցոց համար: Վերջապէս եղօրայրիկ զլուխս զլւու կուտանք քանի որ շուն-
չըս վրաս է մի յուսահատիր աս վերջին ազգային Սիսուան գործդ փափա-
քնմ որ որչափ կարելի է ամբողջ ըլլայ, բայց գիտեմ արագութեամք ու-
զես, յայնմ դժուարի, ուստի ասոր ալ մէկ ճարը կը զանենք, երբ ես
դրամը աւելի աղէկ կ'ապահովեմ, այն ատեն փոխառութիւն մի ընելու
փորձ մի կնենք:

1883 Նոյեմբեր 20

Ժամանակ կորսնցնելոյ վերջ Տիգրան Սսայեանը չյաջողցուց լաւ
զծագրել զդէմս Տարբոնդիմի դրամոյն: Նրեկ յանձնեցի առ Մկրտիչ իլի-
մօննեան որ յուսամ լաւ ուրուազձէ եւ առ ես յանձնելուն պէս իսկոյն
խաւրեմ: - Զեր ուրուազձողին զիներով այսինքն գ կամ Յ ֆրանքով,
իլիմօննեան ալ կարէ շինել եւ շատ լաւազոյն, եղբօրդ համար ալ ըլլա-
ցունյուսամ որ համի, ես ալ լուղեմ զինք: Միայն ինք ալ զբաղած ըլլ-
ալուն առ փաշայն Միւնիդ, որու տան աշխատի, կամաց կամաց եւ հետզ-
հետեէ կրնան զալ ի ծեռքդ ուրուազիծք, ընդ յայնմ խոր հիս եւ պղինձ
դրամքն քչիկ քչիկ ետ դարձնես:

1883 Դեկտեմբեր 7

Տարբոնդիմի դրամոյն գտանես աստ երկու ուրուազիծք արարեալ ի-
լիմօննեանէ, առաջին հարազատ նմանութիւն է արքային զծագրութեան:
Քրկնաղրոշմեալ խարիսխ նաւու ի վերայ պարանոցին, նաշանակէ զի դրա-
մըն հատեալ է ի ծովեզերեայ քաղաք մի Կիւլկայ: - Տեսանումք արդ փո-
րագրիչդ պիտի կարէ նշարիտ զաղափարել, եթէ չկարէ քան մի չարժեք:
Իլիմօննեան հազիւ զիշանի գ ֆրանքաց հատն ուրուազձել: Սս խօ-
սեցայ ընդ քիմիազէտ նղօրըն պիշէնի: Մա կարէ այլ եղանակաւ մեզ սա-
տարել ածանազոյն յուսամ:

1884 Մարտ 28

Լեւոննեան տախտակն իմացայ ինչպէս ուզես, այն 2 արծաթ եւ 1
պղինձ դրամոց տեղի ծգեմ ի տախտակն եւ ըստ այնմ շարեմ. հիմակ ասով
զբաղիմ պիտի: Միթէ այս տախտակը յունական դրամոց ուրուազձերէն ա-
ռաջ հարկ է, չեմ կարծեր, այլ զրէ որ ըստ այնմ շարժիմք:
Մրեք նէտոնոր կայսերք կան: Բ.ն չէ կասքարիս եւ ի թեսաղոնիկէ
տիրած է. այս չէ ուզածդ: Խակ ա.ն եւ զ.դ ի նիկիա տիրած են.

w. Théodore I, Ducas Lascaris, empereur de Nicée. 1204-(+)1224.

սա առնու կին զղուստը նուրինի, զոր եւ պրծակէ ապա:

p. Théodore III, Ducas Vataztes Lascaris à Nicée.

Հարկաւ այս երկու նիկիացի կայսերաց մէկուն դրամոց պատկերն ուզես: Ես թուիմ որ ա. Թէոդորայ, բայց լաւ է որոշես որ ըստ այնմ տամ ուրուագծել:

1884 Մարտ 1

Ուրուագծել տալու դրամոց կարգս այս է, տես, եթէ ուղղելիք կամ նախաղասելի կան ըստ այնմ իմացու: Գրեր էիր ոմանց համար թէ ի բառագրոց Smith -այ հանեալ էիր պատկերս եւ չէիր ուզեր զանոնք: Ես ալ մէկոի թողի մեծ մաս մը:

1. Tarse, պրամայեցի տառիւր, առ սատրապովք:

2. Soli, նոյնպէս առ Արիմինեամբք:

3. Soli, յունացիր յոյն զաղթականին:

4. Eleusa.

5. Corycus (Alba կարծեմ խաւրեցի, յեսայեանէ գծագրեալ):

6. Side.

7. Aspendus աջապենտք, աջապինդ, ըմբիշք, զի քաղաքէ ըմբշամարտք հանդիսից եւ դրամք ըմբշամարտից:

8. Nagidus.

9. Alexandria ad Issum.

10. Tyana Cappadociae.

11. Antiochus IV Commagenis.

Այսահ յունականք: Ասոնցմէ դուրս եթէ կան ուզածներդ, իմացու, զի ի նամակացդ այսչափն հանեցի կամեցեալք:

Գոյ նզական պղինձ դրամ Cybistra քաղաքի կամ քերդի գամրաց: Եթէ ուզես ասոր ի Տրայանոս կայսերէ հատեալ պատկերն ալ, տամ ուրուագծել: Համբ ընթանամ առ ի չգոյէ անպիտան պիտանւոյն:

Քաղեց՝ Հ. Սահակ Կող. Ճեմճեմեան
Ս. Ղազար Վենետիկ

Ժանօթութիւն Խմբագրութեան.-

Սերովքէ Ալիշան, եղբայրը Հ. Ղետոնդ Ալիշանի, եղած է հնավաճառ մք: Իր կեանքը անցուցած է հնասիրութեամբ զոր ժառանգած է իր հօրմէն: Ինչպէս նաեւ զբաղած է դրամագիտութեամբ յատկապէս հայկական դրամներով: Ստորագրած է նաեւ մի քանի դրամագիտական յօդուածներ ոչ հայկական եւ հայկական դրամներու մասին:

Սերովքէ Ալիշանի նպաստը մեծ եղած է Սիսուան հայագիտագիտական աշխատանքի դրամագիտական քաժնին: Հ. Սահակ Ճեմճեմեան արդարացիօրէն կը գրէ Սթէ ըսենք թէ Սիսուանի զրքին դրամագիտական մասը ամբողջութեամբ կը պատկանի Սերովքէ Ալիշանի՝ սխալած չենք ըլլար:

Իր նամակները մեծ լոյս կը սինեն այս ուղղութեամբ: Ասոնք մանրամասնութեամբ կը քացատրեն դրամներու որու վերագրուիլը, պատկերատիքը, խորագրութիւնը, մետաղագործութիւնը եւայլն: Սրբեմն նոյն իսկ կը մեկնաբանեն ու կը ստուգեն մուտք կէտերը:

Նախորդ էջերու մէջ հրապարակուած նամակները շահեկան տեղեկութիւն կու տան Կիլիկիոյ մէջ հատանուած ոչ-հայկական դրամներու վըրայ, որոնք ուղղակի կապ ունին Սիսուանի մէջ նկարագրուած դրամներուն հետ:

BOOK REVIEW

MOUSHEGHIAN, Kh. A. Dramakan shrjanarutiwné Hayastanum skzbits'
mich'ew X dar H.K.-i /The monetary circulation in Armenia from
the beginning to X century A.D./ - Դրամական շրջանառութիւնը
Հայաստանում սկզբից մինչեւ Ժ. դար Յ.Ք.ի, գրեց Խ. Ա. Մուշեղեան.
 Nationalbibliothek Vol. CCXXIV, Mekhitarist Press, Vienna,
 Austria, 1979, viii + 280 pp., illus. In Armenian.

Գիրքը քամնուած է հինգ գլուխներու ու ուր քննարկուած է Հայաստանի դրամական շրջանառութիւնը տասնը-վեց դարերու ժամանակամիջոցի մը համար:

Առաջին գլխուն մէջ հեղինակը կը նկարագրէ Հայաստան գտնուած ամենահին դրամները յայտնաբերուած հատ ու կենտ նմուշներով, թուագրուած Ն.Ք. Զ-Ե դարերուն մէջ, գտնուած Այրարատի եւ Սիւնիրի մէջ: Սուշեղեան կ'եզրակացնէ թէ ասոնք պատահականութիւններ չեն այլ տնտեսական կեանքի վերաբերեալ վկայութիւններ են: Արեւմըտեան Հայաստանի աքեմենեան սատրապ Տիրիբազոսի դրամները թողարկուած են Կիլիկիոյ հսսու, Մալլոս, Սոլի եւ Տարսոսն քաղաքներու մէջ, 386-380 Ն.Ք. Թուականներուն: Իրամներու վրայ նշուած են Տիրիբազոսի եւ քաղաքներու անունները թէ յունարէն եւ թէ երկլեզուեան յունարէն եւ արամերէն արձանագրութիւններով: Արեւելեան Հայաստանի սատրապ Որոնդասի (Օրուանդ) դրամները թողարկուած են Փոքր Ասիոյ Լամպսակ, Կիսթենէ եւ Կլազոմենէն քաղաքներուն մէջ, 362 Ն.Ք. Թուականին: Որոնդասի դրամներուն վրայի դիմանկարները միակ պաշտօնական վկայութիւնները եղած են աքեմենեան տիրապետութեան վերջաւորութեան մէջ յիշատակուած հայերու փոխարքայ Երուանդին համար: Երկրորդ գլուխը կը ներկայացնէ հին հելլենիստական դրամներու շըրջանառութիւնը Հայաստանի մէջ, սկսելով Դ դարէն Ն.Ք., ինչպէս նաեւ ներկայացուած են հակիրճ ներածականով մը ատակեան սիստեմի եւ այդ դարաշրջանի դրամագործութիւնը: Հայաստան գտնուած հելլենիստական դրամները, որոնց մասին

The book is divided into five chapters where the monetary circulation of Armenia of sixteen centuries is discussed.

In the first chapter the author describes the earliest coins discovered in Armenia, dating VI-V centuries B.C., found in the Ayrarat and Siwniq districts of Armenia. Mousheghian concludes that these were not incidental, but are evidence pertaining to economic life. The coins of the satrap of Western Armenia, Tiribazus, were issued in the Cilician cities of Issus, Mallus, Soli, and Tarsus, 386-380 B.C. The names of Tiribazus and the cities are inscribed in Greek and also in bilingual, Greek and Aramaic. The coins of the Eastern Armenian satrap Orontas (Yerouand) were issued in the cities of Lampsacus, Cisthene, and Clazomenae of Asia Minor, 362 B.C. The portraits on the coins of Orontas are the only official testimony for the Armenian viceroy Yerouand in the Armenian political history at the decline of Achaemenid domination.

The second chapter presents the ancient Hellenistic coins circulated in Armenia, starting from the IV century B.C., and an introduction on the metrology of the Attic system and the manufacture of ancient Greek coins. The discussion includes the coins unearthed in Armenia as follows: Alexander the Great of Macedon and his successors, the Armenian kingdom of Sophene, Artaxiads of Armenia, Phoenicia, Parthia, and

Տեղինակը կը խոսի, հետեւեալներն են.- Աղեքասանդր Մակեդոնացին եւ իր յաջորդները, հայոց ծովաց թագաւորութիւնը, հայոց Արտաշէսեան թագաւորութիւնը, Կապաթովկիլիա, Պարթեւաստան եւ հոռմէական հանրապետութիւն: Ոչ-հայկական դրամներու շրջանառութեան իմաստը եւ անոնց ապրանքա-դրամական յարաբերութիւնները միջազգային առեւտուրի նամբաներուն հետ ուսումնասիրուած է:

Երրորդ գլխուն մէջ հեղինակը կը քննարկէ Հայաստանի դրամական շրջանառութիւնը հիմնուած դրամագիտական վկայութիւններու վրայ յայտնաբերուած Հայաստանի մէջ: Քննարկուած են հետեւեալները.- հոռմէական դրամներու չափազիտութիւնը, հայ Արշակունեաց Վոնոնի դրամը կոխուած 8-16 Յ.թ., եւ Արշակի դրամը կոխուած 35 Յ.թ., սպարթեւ գահակալներու դրամները, Հայաստանի Արտաշէսեան հարստութիւնը, Հոռմի կայսերական դրամները եւ վերջինը՝ Արտաշատ քաղաքի դրամը քննարկուած է մանրամասնութեամբ:

Չորրորդ գլխուն մէջ ուսումնասիրուած են սասամեան արծաթէ դրամները Դ դարէն (Արտաշէլր Ա, 224-341) մինչեւ Է դար (Ցազկերտ Գ, 632-651) եւ լայ բիւզանդական ոսկիէ ու արծաթէ դրամները Դ դարէն (Թէոդոսիոս Ա, 379-395) մինչեւ Է դար (Կոստանդ, 643-668) որոնք գտնուած են Հայաստան քազմաթիւ դրամական գանձերով: Այս դրամներու մեծամասնութիւնը հասած է Արեւելքի եւ Արեւմուտքի ապրանքա-փոխանակութեան բերումով Հայաստան՝ ուր ան մեծ դեր կատարած է իր ուազմական դիրքով: Սակայն սասանեան դրամներու մի կարեւոր մասը Թողարկուած է նաեւ Նախճեւանի եւ Դուհինի դրամանատարաններուն մէջ:

Վերջին գլուխը կը ներկայացնէ արաբական խալիֆայութեան Արմինիս վարչական նահանգին մէջ գտնուած դրամական զանգերը որոնք կ'ապացուցանեն՝ թէ Հայաստանը կապուած է Միջազեարի, Իրաքի, Միջերկրականի աֆրիկեան շուկաներուն հետ, ինչպէս նաեւ իրանական նահանգներու ապրանքա-փոխանակութեան կեղ-

Roman Republic. The significance of all non-Armenian coins, with respect to international trade routes through Armenia is discussed.

In the third chapter the author discusses the coins circulated in Armenia, based on numismatic evidence unearthed in Armenia. The following are discussed: the metrology of Roman coins, the coin of Armenian Arsacids Vonones struck in 8-16 A.D. and Arsaces struck in 35 A.D., the coins of Parthian rulers, the Artaxiads of Armenia; Roman Imperial coins, and lastly, the coin struck by the city of Artaxata is discussed extensively.

The fourth chapter treats the Sassanian silver coins from the III century (Ardaser I, 224-241) to the VII century (Yazgard III, 632-651) and early Byzantine gold and silver coins from the IV century (Theodosius I, 379-395) to the VII century (Constans II, 643-668) unearthed in Armenia, with numerous hoards, are discussed. Most of these coins reached Armenia through international commerce between East and West, in which Armenia played a very strategic role. However, a good part of the Sassanian coins were issued in the mints of Nakhjevan and Dvin.

The last chapter presents a detailed analysis of numismatic evidence of coin hoards of the Arminiyyah state of Arab Caliphate which indicates that Armenia is linked to the markets of Mesopotamia, Iraq, Mediterranean Africa, and also to the commercial centers of the states of Iran. The international trade of Armenia with Eastern countries is observed within the sphere of the Abbasid monetary circulation. The coins issued by the new and strong dynasties from IX-X centuries did not change the monetary characteristic of Armenia. The Ara-

բոններուն հետ: Հայաստանի միջազգային վաճառականութիւնը Արեւելքի երկիրներուն հետ կը դիտուի առաւելապէս արքասեան ղրամներու շրջանառութեան ներքին ոլորտին հետ կապուած: Թ-ժ դարերուն մէջ հզօրացած հարստութիւններու թողարկած ղրամները չփոխեցին Հայաստանի ղրամական տնտեսութեան ընորշութիւնը: Հայաստանի մէջ թողարկուած արքաստան արծաթէ ղրամներու քազմաթիւ օրինակներ յայտնաբերուած են եւրոպական զանձերու կազմին մէջ: Անոնք ի յայտեկած են ոչ միայն կեղրոնական նորութիոյ մէջ, այլեւ հետեւեալ երկիրներուն մէջ.- Մերձբալթեան երկիրներ, ֆինլանդիա, Շվեդիա, ԷԵ-Հաստան, Գուանդոն կղզի, Խանիա, Գերմանիոյ ծովամերձ շրջանները եւ այլուր: Ընութիւնները ցոյց կու տան որ զերմանական ու սլավոնական շրջաններուն մէջ յայտնաբերուած թ-ժ դարերու զանձերուն մէջ յաճախ զանուած են Արմինիա, Առան, Բերդա (Պարթաւ), Երբեմն-Երբեմն Մաղես Բաջունայս, Հարունիա, Հարունաքաղ, ալ-Բար, Դիբիլ Խուին), Հանզա (Գանձակ), Բիթլիս, Նասիբին ղրամահատքաններու արքաստան անուններու յիշատակութեամբ արծաթ ղրամներ:

Մուշեղեանի զիրքը իր ծեւով առաջինն է հայ ղրամազիտութեան մէջ: Ան ցոյց կու տայ թէ ինչ տեսակ ղրամներ շրջանառութիւն կատարած են Հայաստանի մէջ պատմութեան անցած դարերուն ընթացքն: Ֆուսակի է որ հեղինակը շարունակէ պիտի ընծայել մեզ Հայաստանի մէջ շրջանառութիւն կատարած ղրամները եւ յայտնաբերուած զանձերը մինչեւ ի դար:

Գիրքը լաւ պատրաստուած ուսումնասիրութիւն մըն է, տպուած Միհթարեան հայրերու խնամեալ քծանդութեամբ:

Մուշեղեանի ներկայ մենազրութիւնը մեծ աղքիւր մըն է պատմական վկայութիւններու բոլոր անոնց համար որոնք կը հետաքրքրուին Հայաստանի պատմութեամբ կապուած Արեւելքի եւ Արեւմուգքի միջազգային յարաքերութեանց:

Ե. Թ. Ներսեսեան

bicized silver coins issued in Armenia are discovered in numerous European coin hoards. They are unearthed not only in central Russia but also in Baltic countries like Finland, Sweden, Poland, Gotland Island, Denmark, Germany, etc. The examinations reveal that the coins have the names of the mints Arminiyah, Berdat (Partav), occasionally "aden Bajunis, Haruniya, Harunabad, al-Bab, Dabil (Dvin), Tiflis, Ganja (Gandzak), Bitlis, Nisibin, etc., inscribed with Arabic letters.

Mousheghian's book is a first in the field of Armenian numismatics. It shows exactly what type of coins circulated in Armenia throughout the past centuries. It is only hoped that the author will not stop here, but will continue and present us the monetary circulation in Armenia up to the twentieth century.

The book is well written, very scholarly, printed with the meticulous care of Mekhitarist fathers, with presentable appearance.

Mousheghian's present monograph is a great reference-source to all those historians who wish to study the history of Armenia in relation to international trade between East and West.

Y. T. Nercessian

According to Isa Salman, the director of Iraqi Museum, the earliest known post-reform Umayyad dirham bears the date A.H. 78 (A.D. 697/698) and is inscribed Arminiyah. Sumer, Vol. XXVII (Bagdad, 1971), pp. 147-152, pl. I. In Arabic.

ՄՈԽԴՈԼՆԵՐԻ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀՐԱՄԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հնագիտկան քննութիւները բացայացել են, որ մոնղոլական մշակոյթը մեծապէս առնչւում է համայնական ժամանակներում Չինաստանի հիսուս-արեւելում տարածուած հոների ու նրանց նախնիների հետ, որոնցից սերուած են համարւում նաեւ թուրքական ցեղերը:

Մոնղոլ անուանումը լայն առումով վերաբերում է բոլոր այն ժողովուորներին, որոնք խօսում են մոնղոլերէն լեզուով այսինքն ոչ միայն մոնղոլներին, այլ եւ բուրեաթներին կամ միկներին, խարաչիներին, դահուրներին եւ շատ ուրիշներին: Նեղ առումով մոնղոլ անուանումը վերաբերում է միայն բուն Մինորլիայի տեղաբնիկներին: Մարդաբանական տեսակետից մոնղոլները ներկայացնում են Կենտրոնական Ասիայի ամենազանգուածային ցեղերը որը յայնի է մոնղոլուիդ անունով: Աւոսմասիրութիւնները պարզել են նաեւ, որ արդէն ժԲ դարի վերջին մոնղոլները լայնօրէն տարածուել էին Բայկալ լճի եւ Ալթայի շրջաններում, Իրահիշ ու Ենիսէյ գետերի ակունքային տափաստաններում եւ անտառներում: Զբաղուել են որսորդութեամբ ու անսանպահութեամբ: Պահել են ոչ խարների հօտեր եւ ձիերի երամակներ, կոռուել են զիշտաիչ զազանների դէմ: Մոնղոլական համայնքում իշխել են ունեցուածքի տէրերը (Խոյաները), որոնք ընչազուրկներից (Խեռքարներից) կազմել էին իրենց զօրքերը: ԺԲ դարի վերջին հիմնականում աւարտուել էր մոնղոլական համայնքների միաւորումը եւ ստեղծուել էր ուազմաֆէոդալական բնոյթի համամոնդուական պետութիւնը: 1206 թ. Խոյշոր Ֆէոդալները (Խաները) Յեմուչին խանին ընտրել էին որպէս զլխաւոր խան, որին շնորհել էին "Ջինզիկ"

տիտղոսը, այսինքն "աշխարհականիխան":

Չինզիկ խանի զօրքերը հետազյուածաւալեցին իրենց արշաւանքները դէպի Չինաստան, Միջին Ասիա, Իրուսատան, Հնդկաստան եւ անգամ փորձեցին մտնել Արեւմտեան Եւրոպա: Արդէն ժԳ դարի կէսին առաջացել էր հսկայածաւալ մոնղոլական կայրութիւնը, որն ընդգրկել էր իր մէջ զրեթէ ողջ Ասիական մայրցամաքը եւ Արե-

ON THE MONGOLS AND THEIR COINS

The archeological examinations reveal that the Turkic races, which are considered descendants of the Huns and their ancestors, spread in north-east China, are greatly related to the Mongol culture.

The Word Mongol, in a broad sense, is given to all those peoples who speak the Mongol language, that is, not only the Mongols but also Buriats, Kalmyks, Karachids, Dahurs, and many others. Strictly speaking, the word "Mongol" is given only to Mongol natives. From an anthropological point of view, the Mongols represent the most populous race of Central Asia, which is known as "Mongoloid." The studies also reveal that at the end of the XII century the Mongols were spread in the Lake Baykal and Altai regions, and in the steppes and forests at the source of the Irtysh and Yenisey rivers. Their main source of occupation was hunting and animal husbandry. They have kept flocks of sheep and herds of horses, and fought against wild beasts. In the Mongol community the property owners (Noyas) have ruled and formed their regiments from the proletarians (Nyokars). At the end of the XIII century the unification of the Mongol community was completed and the feudal all-Mongol government was created. In 1206 the great khans elected Temujin Khan as their khan and gave him the title of "Jengiz-Khan," that is "conqueror" khan.

Eventually, the forces of Jengiz-Khan expanded their invasion toward China, Middle Asia, Russia, India, and even tried to enter Western Europe. Already in the middle of the XIII century a huge Mongol Empire was formed, which embraced practically the complete Asian continent and a

ւելեան Եւրոպայի զգալի մասը: Զի՞ն-
զիզ խանի մահից յետոյ այդ կայսրու-
թիւնը բաժանուեց նրա որդիների մի-
ջև: Ոուսաստանում հաստառուել էին
Հուշեանները (Ոսկէ հորդա), Միջին
Ասիայում Զաղաթեանները, Պամիրի եւ
Տեան-Եեանի շրջաններում Ուզենդէյի
զարմիկները, Զինաստանում Տուլույի
ծառանզները իսկ Իրանում Հուլա-
դուեանները:

Հունեանալով պետական գործերի կա-
ռավարման սեփական փորձ, մոնղոլնե-
րը մեծապէս օգտագործում էին նուան-
ւած երկրների մասնագիտական ուժե-
րը, յատկապէս զիտութեան, արուես-
տի ու առեւարի մարդկանց:

Ապրանքային փոխանակութեան պա-
հանջների համար մոնղոլական խաները
թողարկել էին տալիս ոսկէ, արծաթէ
ու պղնձէ դրամներ, որոնք դրուագ-
ւում էին նրանց լայնածաւալ տիրակա-
լութեան տարբեր եկրներում: Դրամնե-
րի թողարկումը կատարում էր մի-
ջազգային շուկայում ընդունուած
կշռային չափերի սկզբունքներով ըստ
որում Մերձաւոր եւ Միջին Արեւել-
քում, ինչպէս նաեւ Ոսկէ հորդայի
ոուսական շուկաներում դրամական
միաւորների անուանումները շարու-
նակում էին մսալ անփոփոխ, ինչպէս
ընդունուած էր նախամոնղոլական ժա-
մանակներում, այսինքն ոսկէ դրամը
կոչում էր դինար, արծաթը՝ դիրհամ,
պղնձը՝ ֆոլուս: Խ տարբերութիւն վաղ
մոնղոլական դրամների, ուշ մոնղոլա-
կան դրամները թողարկում էին նուա-
զեցուած կշռային չափերով: Այսպէս,
օրինակ, հիմնական միաւորը դիրհմը,
Հազան Մահմուդի (1295-1304) օրօք
ներկայացնում էր 2.15 գրամ արծաթ,
իսկ Աբու-Սահիդի (1317-1335) զահա-
կալութեան վերջին տարիներին հան-
դէս էր զալիս 1.40 գրամ արծաթի
պարունակութաեմբ, այսինքն մօտ կի-
սով չափ պակաս կշռային չափով:

Պղնձէ դրամները թողարկում էին,
14.45 գրամից մինչեւ 2 գրամ կըշ-
ռային չափերով:

Աբու-Սահիդի օրօք թողարկուած պղ-
նձէ դրամները պահպանուել են մի-
ջին հաշուով 8.5-10 գրամ կշռոնե-
րով: Ոսկէ դրամները թողարկում էին
տարբեր կշռային չափերով յաճախ
մէկ մսխալ քաշով:

Պաշտօնական զրագրութիւններում
օգտագործում էր արաբերէնը, պարս-
կերէնը եւ ույղուրերէնը: Վերջինիս

good part of Eastern Europe.
After the death of Jengiz-Khan,
the empire was divided among his
sons. Juji (Golden Horde) was
established in Russia, Jagatar
in middle Asia, the cousins of
Ogotai in Pamir and Tien-Shan
districts, the successors of
Tului in China, and the Hulagus
in Iran.

The Mongols, lacking experience in governing, utilized the local specialized forces of occupied country, particularly the men of science, art, and commerce.

The Mongol khans struck gold, silver, and copper coins in different countries of their huge domination to satisfy the demand for the trade. The coins were issued according to international accepted metrological standards. Accordingly, in the Near and Middle East, as well as in the Russian markets of Golden Horde, the monetary denomination nominations continued to remain the same as it was in the pre-Mongol periods, that is, the gold coin was called dinar, the silver coin was called dirham, and the copper coin was called falus. In contrast to early Mongol coins, the late coins were issued with reduced silver. Thus, the basic silver denomination dirham, during the days of Ghazan Mahmud (1295-1304) was 2.15 gm. silver; but during the last years of Abu Said's reign (1317-1335) they were struck in 1.4 gm silver content, which is half as much as the original weight.

The copper coins were issued differently, in 14.45 to 2.0 gm.

The preserved copper coins issued during the days of Abu Said weighed 8.5 to 10 gm. The gold coins were issued in different weights and often weighed one misghal.

The official ledgers had utilized the Arabic, Persian, and Uigur languages. The latter was the basic form of writing in

Մոնղոլերէն լեզուի գրութեան հիմնական ծեւն էր դարձել: Սակայն մոնղոլական ծագում ունեցող տարբեր դինաստիաների դրամները վըկայում են, որ թողարկուած որամական միաւորի վրայ գրութիւնները նշւում էին առաւելապէս արաբերէնով, չնայած հանդէս էին գալիս նաեւ ույզութերէն լեզուի արձանագրութիւններ, նուիրուած իշխանի անուանը ու տիտղոսներին: Բացառութեամբ վաղ մոնղոլական շրջանի մի քանի դրամներից (ծիաւոր նետածիզ զինուորի պատկերով), մասցած բուլոր դրամները թողարկըւել են առանց մարդկային պատկերների: Պատկերաւոր դրամների թողարկումը արգելուած էր մահմեդականութեան կողմից:

Արաբերէն արձանագրութեամբ դրամների վրայ նշւում էին նաև եւ առաջ մահմեդական կրօնի քանածեւը (ընդարձակ կամ կրծառ ծեւով), երբեմն առանձին ասոյթներ, քաղւած դուռանից եւ այն քաղաքի անունը, ուր կատարուել է դրամական միաւորի դրուագումը: Հարկ է նկատի ունենալ, որ մոնղոլները հեռաւոր Արեւելքում հաղորդակից էին դարձել բուղդայականութեանը, որը բուն Մոնղոլիայում հանդէս եկաւ լամական սկզբունքով: Իսկ Միջին Ասիայից մինչեւ Փոքր Ասիա, ինչպէս նաեւ Մերձվոլգեան շրջաններում, Միջիրում, հարաւային Մուսաստանում եւ ողջ Իրանում մոնղոլները աստիճանաբար դարձել էին մահմեդականներ: Սակայն ի արաբերութիւն սունի դաւանանքը կրող մոնղոլական խանութիւնների, Իրանի մոնղոլները (Հուլագուեանները), հարել էին մահմեդականութեան շիհ դաւանանքին, որի արաբերէն բանձեւը դրոշմում էին իրենց դրամների վրայ եւ այն տարածում ամենուրեք: Բազմաթիւ փոփոխութիւններով է զարգացել պատմութիւնը մոնղոլական տիբապեառութեան օրօր: Այդուհանդերձ ներքին ու արտաքին պայքարը, որ ծաւալուել էր մոնղոլական խանութիւնների, ինչպէս նաեւ

Mongol. The coins originating from different Mongol dynasties testify that the legends on the coins are inscribed mostly in Arabic. The name and title of the prince are inscribed in Uigur script. Most of the Mongol coins are issued without figures except for a few which display an equestrian warrior with bow and arrow. According to Muhammadanism, the striking of coins with human portraits was prohibited.

First of all quotations were from Muhammadan religion, in Arabic script, and were noted on the coins (abbreviated or unabridged) sometimes separate proverbs were quoted from Koran. The name and title of the person as well as the date of the issue and the name of the mint were also inscribed on the coins. It should be noted that in the far East the Mongols were converted into the Bughdayid religion, which appeared in Mongolia with the principles of Lamaism; but from middle Asia to Asia Minor, as well as the districts near Volga, Siberia, southern Russia, and whole Iran, the Mongols gradually had been converted to Muhammadans. In contrast to the Sunnite faith of the Mongol khanates, the Mongols of Iran (Hulagu) had accepted the Shiite faith of Muhammadan religion; and they inscribed its Arabic expressions on their coins and spread it everywhere. The history has advanced with numerous changes during the days of Mongol domination. The Mongol Empire was destroyed because of internal and external strifes, rivalries between Mongol khanates, and the struggle between Mongol conquerors and the native peoples. It was destroyed in

մոնղոլ զաւթիշների ու տեղական ժողովուրդների միջեւ վերացրեց մոնղոլական աշխարհակալութիւնը: Հիւսիսային Չինաստանում, Միջին Ասիայում եւ Իրանում այն վերացաւ ԺԴ դարի երկրորդ կեսին: Մաւերան-նահրում, Իռուսաստանի հարաւային եւ Արեւմտեան Սիբիրում մոնղոները իշխեցին մինչեւ ԺԴ դարի վերջը, իսկ Ղրիմում մինչեւ 1783 թիւը:

(Շար. 5)

Խ. Ա. Մուշեղիան
Երեւան

the second half of the XIV century in Northern China, Middle Asia, and Iran. The Mongols ruled in Mawarannah, southern Russia, and Western Siberia till the end of the XVI century, in Crimea till 1783.

Kh. A. Mousheghian

(To be cont. 5) Yerevan

ARMENIAN NUMISMATIC BIBLIOGRAPHY AND LITERATURE

MOUSHEGHIAN, KH. A. Les échanges internationaux de l'Arménie aux 8e-10e siècles, par X. A. Mușeleyan. Revues des Études Arméniennes, New Series, Vol. XIII (1978-1979), pp. 127-164. In French.

See abstract printed in Armenian Numismatic Journal, Vol. V, No. 4 (December 1979), p. 43.

MOUSHEGHIAN, Kh. A. Dramagitakan vgayut'yunner /Numismatic witnesses/- Դրամագիտական վկայություններ, զրեց՝ Խաչատոր Սուշեղյան. Hayreniky Dzayn, Vol. XVI (December 19, 1979), No. 51 (751), pp. 5-6, illus. In Armenian.

The article is written on the occasion of the donation of Grigor Mazlumian's numismatic collection to the State Museum of Armenian History. The rich collection includes coins belonging to the Artaxiads of Armenia, which completes the series of ancient Armenian coins of the Museum. The coins mentioning the Armeno-Roman relations, struck during the period of establishment of Armenian Arsacids, has historical significance. The overwhelming portion of Mazlumian's collection consists of Armenian lettered coins, attributed to the kingdom of Cilician Armenia, which present most of the monarchs who headed the medieval government. YTN

ARAKELIAN, B. N. Peghumner Artashatum /Excavations in Artaxata/- Պեղումներ Արտաշատում. Hayreniky Dzayn, Vol. XVI (November 28, 1979), No. 48 (748), p. 4. In Armenian.

According to Babken Arakelian, during the archaeological excavations of Artaxata, till today, more than eighty coins have been discovered. Beside the coins of Tigranes II and Artavasdes II, the coins of eight countries have been discovered. YTN